

Kulturhistorisk inventering av kyrkobyggnader och kyrkomiljöer i
Linköpings stift 2004

TREHÖRNA KYRKA

Trehörna socken
Ödeshögs kommun
Linköpings stift
Östergötlands län

ÖSTERGÖTLANDS LÄNSMUSEUM

Raoul Wallenbergs plats • Box 232 • 581 02 Linköping • Tel 013-23 03 00 • Fax 013-14 05 62
info@ostergotlandslansmuseum.se • www.ostergotlandslansmuseum.se

TREHÖRNA KYRKA

Kulturhistorisk inventering av kyrkobyggnader och kyrkomiljöer i Linköpings stift
Delrapport november 2004

Innehåll

Inledning	3
Bakgrund.....	3
Syfte.....	3
Kulturminneslagen	3
Kulturhistorisk bedömning.....	3
Inventeringens uppläggning och rapport.....	4
TREHÖRNA KYRKA	5
BESKRIVNING OCH HISTORIK	5
Socknen	5
Kyrkomiljön	6
Kyrkogården.....	6
Kyrkobyggnaden	6
KULTURHISTORISK BEDÖMNING	9
Kyrkogården.....	9
Kyrkobyggnaden	9
HÄNDELSELISTA	10
BEFINTLIGA SKYDDSFORMER	13
KÄLLOR	13
Övriga inventeringar.....	13
Kartor	13

Inledning

Bakgrund

Med utgångspunkt i behovet av att förbättra kunskapsunderlaget för våra kyrkobyggnader och kyrkomiljöer genomförs en stiftsövergripande kulturhistorisk inventering. På uppdrag av Linköpings stift utför Östergötlands länsmuseum inventeringen inom stiftets del av Östergötlands län. Arbetet bekostas av medel från den kyrkoantikvariska ersättningen och påbörjades under år 2004. Projektet beräknas vara avslutat vid utgången av år 2006. Inventeringen berör de till Svenska kyrkan hörande kyrkobyggnader som omfattas av kulturminneslagen. Lagen gäller de kyrkobyggnader som är tillkomna före utgången av år 1939 och ytterligare några som skyddas genom särskilt beslut av Riksantikvarieämbetet. Denna rapport utgör en delrapport i inventeringen vars resultat kommer att sammanställas och analyseras i en stiftsövergripande rapport.

Syfte

De stiftsövergripande inventeringarnas syfte är:

- att lyfta fram och öka förståelsen för kyrkans kulturvärden och att främja kontakterna mellan kyrkan och kulturmiljövården
- att skapa ett underlag för församlingarnas/samfälligheternas planering och förvaltning av kyrkan/kapellet och för vård- och underhållsplaner
- att sammanställa ett enhetligt och tillgängligt kunskapsunderlag med beskrivning av och historik för den enskilda kyrko/kapellbyggnaden samt en bedömning av de kulturhistoriska värdena. Inventeringen blir samtidigt en samlad dokumentation och överblick av kyrkobyggnader/kapell och kyrkomiljöer i stiftet från 2000-talets första decennium.
- att skapa ett underlag för handläggning av kyrkoantikvariska ärenden och för bedömning av var det är särskilt viktigt att stödja insatser med kyrkoantikvarisk ersättning.

Kulturminneslagen

Enligt Lag om kulturminnen m.m. (SFS 1988:950) skall Svenska kyrkans *kyrkobyggnader*, *kyrkotomter* och *begravningsplatser* vårdas och underhållas så att deras kulturhistoriska värde inte minskas. Tillstånd måste sökas hos länsstyrelsen för att göra väsentliga förändringar av kyrkobyggnaden.

Kulturhistorisk bedömning

Den kulturhistoriska bedömningen görs utifrån principer som tagits fram av och fortlöpande diskuteras med representanter för Linköpings stift, länsstyrelserna i Jönköpings, Kalmar, och Östergötlands län samt läns museerna i Jönköpings och Kalmar län. En kulturhistorisk bedömning är aldrig definitiv utan hela tiden föremål för omvärderingar. Bedömningen utgår från såväl den enskilda kyrkobyggnadens värden som kyrkomiljöns i sin helhet, men också till värden i förhållande till andra kyrkobyggnader i stiftet och övriga landet. Inför varje planerad förändring skall tillstånd inhämtas från länsstyrelsen och varje ärende behandlas där från fall till fall. Den kulturhistoriska bedömningen utgör underlag för beslut om vilka åtgärder som kan vara berättigade till kyrkoantikvarisk ersättning.

Inventeringens uppläggning och rapport

Rapporten består av en historik över kyrkobyggnaden, en beskrivning av exteriör och interiör, fotografier och en kulturhistorisk bedömning. Arbetet har varit uppdelat i en fältdel med inventering och fotografering samt en arkivgenomgång. De aktuella arkiv som gått igenom har främst varit läns museets topografiska arkiv och Antikvarisk-topografiska arkivet, Riksantikvarieämbetet i Stockholm. Uppgifter har vidare hämtats från aktuell litteratur däribland hembygds litteratur. I viss mån har lantmäteriets handlingar och kartor nyttjats. De i rapporten redovisade arkivuppgifterna utgör en sammanfattning av genomgångna arkiv och ska inte ses som en komplett beskrivning av händelser i kyrkobyggnadens historia. Arbetet inkluderar en omfattande fotodokumentation varav endast en mindre del är presenterad i denna rapport. Delar av inventeringsmaterialet görs tillgängligt via Kulturmiljövårdens bebyggelseregister, vilket är ett informationssystem som förvaltas av Riksantikvarieämbetet (www.raa.se).

Fältarbetet, fotografering och rapportsammanställningen har utförts av antikvarie Anna Lindqvist vid Östergötlands läns museum. Rapporterna finns tillgängliga på Linköpings stift, Länsstyrelsen i Östergötlands län, Östergötlands läns museum samt på respektive kyrklig samfällighet.

TREHÖRNA KYRKA

Trehörna 3:1, Trehörna socken, Ödeshögs kommun, Lysings härad, Östergötlands län och landskap, Linköpings stift

Trehörna socken bildades 1643 av delar som ingick i socknarna Stora Åby, Säby och Linderås. Den nybildade socknens första kyrka uppfördes mellan åren 1643-1647. Kyrkobygget bekostades till stor del av överste Arvid Ribbing, som ägde Trehörna säteri. I mitten av 1800-talet revs kyrkan då den var för liten för den växande befolkningen och då den även var i mycket dåligt skick. Den nuvarande kyrkobyggnaden uppfördes av timmer 1861 av soldaten Carl Fröjd i Brickarp, delvis av byggnadsmaterial från den gamla kyrkan. Den fick ett rektangulärt långhus med rakslutet kor av långhusets bredd, bakomliggande flersidig sakristia och torn i väster. Fasaderna är klädda med en vitmålad locklistpanel under ett svartmålat, plåttäckt sadeltak. Huvudingången är via tornet i väster, men ingång finns även centralt på södra långsidan. Runt kyrkan finns byggnaderna från det äldre sockencentrat bevarade.

BESKRIVNING OCH HISTORIK

Utsnitt ur Häradsekonomska karta 1868-1877

Socknen

Trehörna socken bildades 1643 av delar av socknarna Stora Åby, Säby och Linderås. De två senare är belägna i Norra Vedbo härad i Jönköpings län. Trehörna socken är belägen i västra delen av det område som karakteriseras som södra Östergötlands skogsbygd. Landskapet är skogsrikt och många gårdar i skogsbygden hade mycket långt till närmaste kyrka. År 1643 fick man tillstånd att bilda en ny socken och att bygga en kyrka. Kyrkan, som fick namnet S:t Johannis, uppfördes på hemmanet Pukeryd, som tillhörde Trehörna säteri i Stora Åby socken.

Kyrkobygget bekostades till stor del av överste Arvid Ribbing, som ägde egendomarna Trehörna, Ulnäs och Mörby. Överste Ribbing skänkte 1667 även egendomen Kolhult till att brukas som prästgård. Ägarna till Trehörna säteri tilldelades också patronatsrätt, vilket innebar bl a att patronus själv utsåg t ex kyrkoherde. Patronatsrätten upphörde 1921.

Socknen består till övervägande del av skogsbygd och är relativt fattig på fornlämningar. Jord- och skogsbruk har varit den dominerade huvudnäringen.

Kyrkomiljön

Kyrkan är belägen i skogsbygden vid stranden av Trehörnasjön. Snett över sjön ligger Trehörna säteri. Huvudbyggnaden på säteriet brann 1795. Idag består bebyggelsen av bl a en huvudbyggnad uppförd 1935 samt en äldre flygel. Socknens administrativa centrum växte upp runt den nya kyrkan och kvarstår till stora delar, även om ett flertal byggnader fått nya funktioner. Öster om kyrkan och på andra sidan landsvägen ligger den f d fattigstugan från 1700-talet samt det gamla och det nya ålderdomshemmet, uppförda 1856 respektive 1932. Även församlingshemmet är beläget öster om kyrkan. Det är inrymt i en till platsen flyttad parstuga. Området har fått karaktären av en hembygdspark. Utanför kyrkogårdsmuren i söder finns den gamla skolan från 1865, som när den nya skolan byggdes 1923 fick ändrad funktionen till lärarbostad. Den f d klockaregården ligger invid strandkanten väster om kyrkan.

Kyrkogården

Kyrkogården omgärdas av en mur med ingångar i öster, söder och väster.

Efter avslutad kyrkogårdsinventering kompletteras beskrivningen och historiken.

Kyrkobyggnaden

Den nybildade socknens första kyrka uppfördes mellan åren 1643-1647. Den var uppförd av timmer med ett rektangulärt långhus med smalare kor, vapenhus på södra sidan och sakristia på norra sidan. Tornet byggdes till i slutet av 1600-talet och försågs med en kupolformad huv med spira.

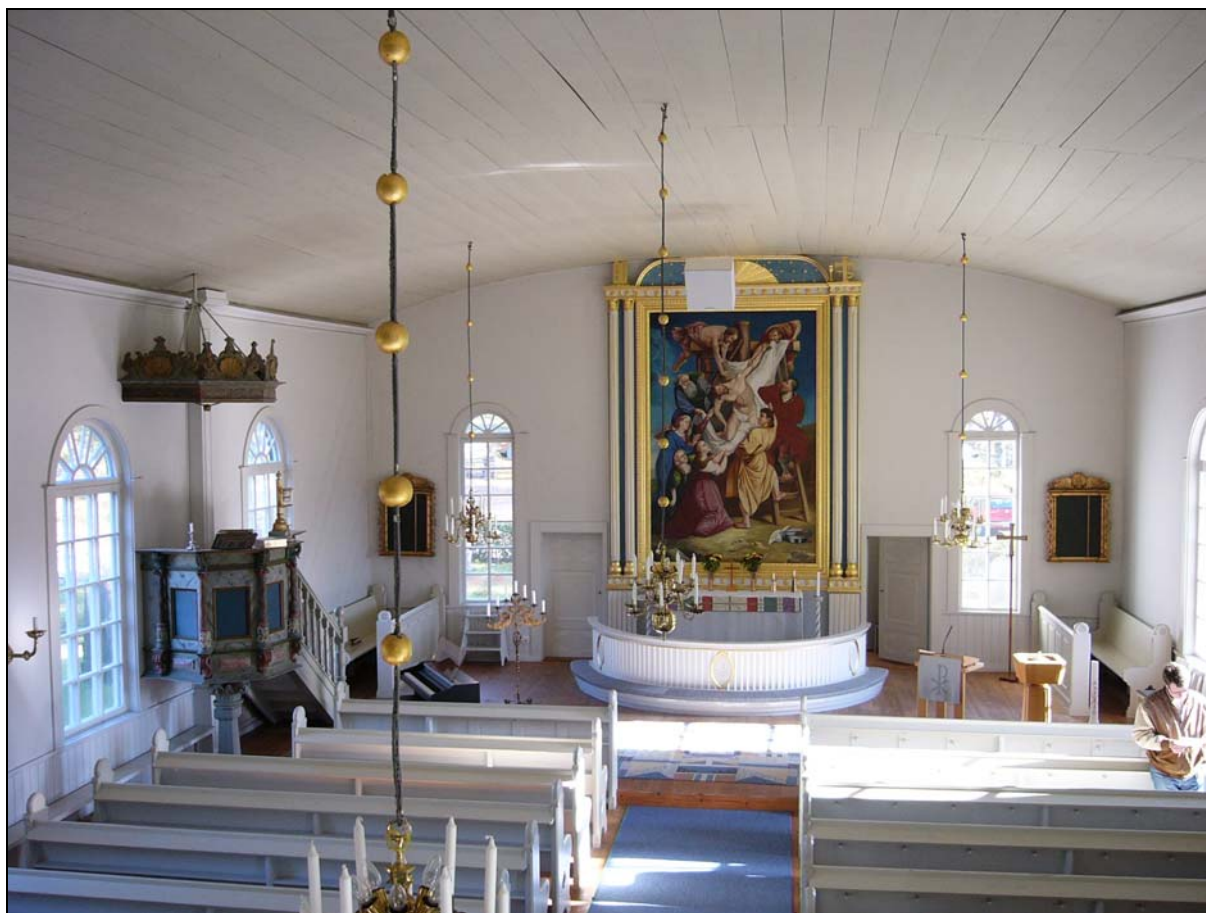
I mitten av 1800-talet ansågs kyrkan för liten för den växande församlingen och man planerade att bygga till den. Den befanns dock vara i för dåligt skick och det beslöts istället om rivning och nybyggnad. Församlingen bestämde på sockenstämman 1861 att riva den gamla kyrkan och bygga en ny innan vintern kom. De skickade aldrig ritningarna till Stockholm för att få dem fastställda av Överintendentensämbetet. Kyrkan uppfördes ”i öfverensstämmelse med en för Linderås angrensande Församlings kyrka år 1796 fastställd

ritning.” Överintendentsämbetet skickade ner en besiktningsman för att se hur bygget fortskred. Det var arkitekten Per Ulrik Stenhammar och han anförde efter besöket ”att ehuru byggnadsföretaget vittnar, serdeles detaljerna, om bristande insigt uti arbetets anordnande och utförande, Embetet likväl, enär de begångna felaktigheterna icke kunna utan betydliga kostnader på ett tillfredställande sätt afhjelpas, samt då kyrkan befunnits i allmänhet vara starkt timrad efter en i det hela försvarlig plan, ansåg sig böra tillstyrka hennes bibehållande i sitt nuvarande skick, såsom provisionel-byggnad, intill dess Församlingen kan bereda sig erforderliga tillgångar, för att i vederbörlig ordning gå i författning om uppförande af en ny kyrka”.

Som modell för Trehörna nya kyrka stod alltså kyrkan i grannförsamlingen Linderås i Småland. Den nuvarande kyrkan uppfördes på samma plats som sin föregångare av bytimmermannen och soldaten Carl Fröjd i Brickarp. Det var ett stort antal kyrkor som uppfördes i Östergötland under perioden 1860-1950, men bara två kyrkor uppfördes av trä. Trehörna kyrka uppfördes av timmer, en del återanvänt från den rivna kyrkan. Den fick ett rektangulärt långhus med rakslutet kor av långhusets bredd, utbyggd femsidig sakristia i öster samt torn i väster. Fasaden är försedd med en vitmålad stående locklistpanel och formspråket är direkt hämtat från stenkyrkorna. Locklistpanelens dekorativa utformning med horisontella rundbågelister och fönsteromfattningarnas originella konsolburna plåtavtäckning anknyter även till de samtida profana panelade bostadshusen. Långhuset har ett flackt sadeltak, som täcks av svartmålad plåt. Tornet, som av någon anledning är uppfört på ca en meters avstånd från långhuset, kröns av ett pyramidtak med fyrkantig lanternin med spira. Fönsteröppningarna är rundbågeformade och symmetriskt placerade. Huvudingången är via

tornet i väster, men en ingång finns även centralt placerad på södra långsidan samt på sakristians norra sida.

Kyrkorummet är mycket ljust med vitmålade väggar, tak och inredning. Väggarna har en bröstning av pärlspontpanel och taket täcks av ett flackt trätunnvalv. Bänkinredningen är indelad i tre kvarter och består av öppna bänkar. Orgeln är lokalt tillverkad av organisten Per Jonsson i Källstad, som kom från Trehörna. Fasaden härstammar från 1862, medan verket nybyggdes 1939 av Olof Hammarberg i Göteborg. Predikstolen tillverkades 1701 för den gamla kyrkan och förändrades i samband med att den flyttades över till den nya kyrkan. Altartavlan, som är en kopia av Rubens berömda målning "Nedtagande från korset", är målad av J P Johansson.

Kyrkan har inte genomgått några större kända förändringar, med undantag av en renovering som utfördes 1961-1962 under ledning av ingenjör Erik Persson på Johannes Dahls arkitektfirma i Tranås. I samband med renoveringen byggdes bl a altaret om, altarringen avkortades och en ny trappa tillkom i vapenhuset. Vid renoveringen påträffades 12 kistor från 1700-talet under kyrkans golv samt fragment av målningar på timmerstommen. Målningarna fanns på det timmer som återanvänts från den gamla kyrkan. Målningar tillkom sannolikt 1734 och är utförda av målaren Daniel Hjulström. Målningarna finns omnämnda i den riksomfattande inventering som utfördes över kyrkornas föremålsbestånd 1828: "Kyrkan är till Tak och Väggar i Godt stånd, och i äldre tider innantill målad med Bibliska Språk omkring Englabilder". Dopfunten är av trä och tillverkad så sent som 1961.

KULTURHISTORISK BEDÖMNING

Kyrkan och kyrkogården utgör tillsammans med omkringliggande bebyggelse ett välbevarat sockencentra.

Kyrkogården

Den kulturhistoriska bedömningen kompletteras efter avslutad kyrkogårdsinventering.

Kyrkobyggnaden

Trehörna kyrka utgör en av Östergötlands få träkyrkor. Kyrkan tillkom på initiativ av ägaren till Trehörna säteri, men även av befolkningen i en skogsbygd med mycket lång väg till kyrkan. Byggnadsskicket visar på ett tydligt och intressant sätt på en lantlig träbyggnadskonst och kyrkans utformning och inredning är helt ett verk av lokala hantverkare. I kyrkans timmerstomme finns bl a bemålade delar från den äldre kyrkobyggnaden, vilka kan ge en inblick i länets äldre målningstraditioner. Samhörigheten med Trehörna säteri är mycket påtaglig, dels genom den geografiska närheten till bebyggelsen men även genom donationer av inventarier och inredning.

Kyrkan har såväl exteriört som interiört i stort sett behållit sin ursprungliga utformning med bl a bevarade portar, fönster och delar av locklistpanelens rika utformning. De vitmålade fasaderna påminner om de samtida stenkyrkornas vitputsade fasader och även det svartmålade plåttaket är ett typiskt uttryck för tidens kyrkobyggnadsideal. Interiören är, trots vissa förändringar, starkt präglad av byggnadstidens ideal med sitt öppna ljusa kyrkorum med trätunnvalv, trägol, bröstning, bänkinredning och väggfasta bänkar och genom bevarad

ursprunglig inredning såsom bl a innerdörrar, orgelläktare och orgelfasad, predikstol, nummertavlor, altartavla och altarring. Den ljusa färgsättningen förstärker intrycket.

Värt att notera är även att läktarens södra sida har bevarat sina gradängar och originalbänkar.

Sammanfattning

- Trehörna kyrka utgör en av Östergötlands få träkyrkor och är tillsammans med Blåviks kyrka de enda träkyrkor som uppfördes i landskapet under perioden 1860-1950.
- Kyrkans exteriör representerar en lokal kyrkobyggnadstradition med sin stenkyrkoimiterande fasadutformning med vitmålad dekorativ panel och svartmålat plåttak.
- Kyrkans interiör är i stort sett bevarad sedan uppförandet och har stora arkitekturhistoriska värden.
- Kyrkans historia är intimt förknippad med ägarna till Trehörna säteri, vilka under lång tid haft patronatsrätt.
- Att förvalta de kulturhistoriska värdena är en viktig uppgift i vården av kyrkan.

HÄNDELSELISTA

Förteckningen gör inga anspråk på att vara komplett. Den bygger enbart på nedan redovisade källor och kan i framtiden komma att revideras.

- 1643-1647 Nybyggnad – kyrka av timmer med långhus med smalare kor, vapenhus mitt på södra sidan och sakristia mitt på den norra. BR
- 1652 Specifika inventarier - storklocka, gåva av överste Arvid Ribbing. ATA
- 1695 Nybyggnad – torn i väster med kupolformad huv. BR
- 1695 Ändring – ombyggnad, exteriör, kyrkan höjdes. BR
- 1701 Fast inredning – predikstol tillverkad i Vadstena, förändrad i samband med uppsättning i den nya kyrkan 1862, renoverad 1961. BR
- 1734 Arkitekturbunden utsmyckning – invändiga målningar troligen utförda av Daniel Hjulström. BR
- 1740 Specifika inventarier – lillklockan, gjuten av Magnus Hultman, Norrköping. ATA
- 1861-1862 Nybyggnad – Kyrkan i sin helhet.** Kyrka av liggande timmer med rektangulärt långhus med rakslutet korparti, utbyggd flersidig sakristia i öster samt torn i väster. Byggt av soldaten Carl Fröjd i Brickarp. BR
- 1862 Ändring - Fast inredning – predikstolen från 1701 gjordes om. ÖLM,
- 1862 Fast inredning – orgel byggd av organisten Per Jonsson, Källstad. Östgöta-Bladet 1974-12-23
- 1874 Specifika inventarier – altartavla, kopia efter Rubens Nedtagande från korset, målad av J P Johansson. BR
- 1900-1925 Ändring – ombyggnad, interiör, golvet nylades i kyrkorummet. Tranås-Tidning 1961-05-06
- 1922 Vård/underhåll, exteriör, ommålning av taket. ATA
- 1922 Vård/underhåll, interiör, ommålning av interiören i enlighet med tidigare färgsättning, d v s vit limfärg på väggar och vit oljefärg på bänkar m.m. ATA
- 1939 Ändring – fast inredning, orgeln från 1862 försågs med ett nytt verk byggt av Olof Hammarberg, Göteborg, renoverad 2002. MS
- 1953 Teknisk installation – elektrisk värmeledning och ljus, eventuellt tillkom innanfönstren nu. ATA
- 1961-1962 Ändring – ombyggnad, interiör, ny trappa i vapenhuset, nya dörrar med större bredd än de befintliga mellan vapenhus och kyrkorum, korgolvet utökades, översyn av timmerstommen, södra korbänkarna avkortas, de bakre bänkraderna bortogs, altarringen avkortades och dörrarna bortogs, ev omgjordes altaret, skåpinredning i sakristian, ommålning. Ingenjör Erik Persson, Johannes Dahl arkitektfirma, Tranås. ATA

- 1961 Specifika föremål – dopfunt av trä. Ingenjör Erik Persson, Johannes Dahl arkitektfirma, Tranås. ATA
- 1961 Teknisk installation – elektrisk installation, kaminen i korets nordöstra hörn borttogs. ATA
- 1991 Ändring – ombyggnad, exteriör, plåttaket omlades med svart fabrikslackad plåt. ÖLM
- 1998 Vård/underhåll, exteriör, omläggning av plåtavtäckningen på tornet, översyn av utvändiga trappor, friläggning och rengöring av granitsockeln, utbyte av rötskadade syllar och panelbrädor, nya fönsterbleck och ommålning av samtliga utvändigt målade ytor. ATRIO arkitekter, Västervik. ÖLM
- 1999 Handikappsanpassning, rullstolsramp vid södra ingången. ATRIO arkitekter, Västervik. ÖLM
- 2000 Vård/underhåll, exteriör, blästring och målning av plåttakets södra sida samt tvättning och målning på den norra sidan. ATRIO arkitekter, Västervik. ÖLM
- 2004 Kulturhistorisk inventering av kyrkan och kyrkomiljön, utförd av Östergötlands länsmuseum på uppdrag av Linköpings stift.

Förkortningar

ATA – Antikvarisk-topografiskt arkiv, Riksantikvarieämbetet

BR – Bebyggelseregistret – kulturhistorisk bebyggelseinformation, Riksantikvarieämbetet.

www.bebyggelseregistret.raa.se

MS – Sundman, Magnus, Orglarna i Ödeshögs kyrka, 2004.

ÖLM – Östergötlands länsmuseums topografiska arkiv

Trehörna kyrka 1939. Foto i ÖLM:s arkiv.

BEFINTLIGA SKYDDSFORMER

Kyrkan och kyrkogården är skyddade enligt Lagen om kulturminnen 4 kap. Trehörna kyrkomiljö, K12, är utvärderad som kulturhistorisk värdefull miljö i kulturminnesprogrammet för Östergötland, utgivet av länsstyrelsen i Östergötlands län 1983.

KÄLLOR

Antikvarisk-topografiskt arkiv, Riksantikvarieämbetet

Bebyggelseregistret – kulturhistorisk bebyggelseinformation, Riksantikvarieämbetet;
www.bebyggelseregistret.raa.se

Ridderstad, Anton, Historiskt, Geografiskt och Statistiskt lexikon öfver Östergötland, N-Ö, Norrköping 1877.

Sveriges Bebyggelse, Östergötlands län, del V, Uddevalla 1948.

Östergötland, landskapets kyrkor. Red. Marian Ullén. Forskningsprojektet

Sockenkyrkorna. Kulturarv och bebyggelsehistoria. Riksantikvarieämbetet 2004.

Östergötlands läns kalender 1872.

Östergötlands länsmuseum's topografiska arkiv

Övriga inventeringar

Sedan 2002 pågående inventering av kyrkogårdar/begravningsplatser i Östergötlands län, utförs av Östergötlands länsmuseum.

Prästgårdsinventeringen i Östergötlands län, utförd av Östergötlands länsmuseum 1978.

Skolinventeringen i Östergötlands län, utförd av Östergötlands länsmuseum 1978.

Kartor

Häradsekonomisk karta 1878

Ekonomisk karta 1948, blad 7E 9i Trehörna